

DUPKALA, R.: **Úvod do filozofie dejín: príspevok k problematike historiosofie**. 3. vyd. Prešov: Express Print, 2019, 243 s., ISBN: 978-80-89353-16-3

DUPKALA, R.: **Introduction to the philosophy of history: a contribution to the problem of historiosophy**. 3. ed. Prešov: Express Print, 2019, 243 p., ISBN: 978-80-89353-16-3

Čo sú to vlastne dejiny a prečo sa človek už od úsvitu civilizácie zamýšľa nad dejinami? Hoci o filozofii dejín – ako subdisciplíny – bolo vyslovených mnoho pochybností, aj tí najväčší jej kritici musia uznať, že uvažovanie o dejinách je dominantnou súčasťou filozofovania už od jeho počiatkov. Otázky smerujúce k zmyslu historického procesu – teda otázky typu: kam „spejú“ dejiny ľudstva – sa jednoducho nedajú odbiť tým, že táto subdisciplína je vraj „prekonaná“ ako *stará metafyzika*. Fakt, že náznaky filozofovania o dejinách nachádzame už v *Epose o Gilgamešovi*, *Staroegyptskej piesni*, v *Biblii*, v antickej i stredovekej filozofii, ilustruje skutočnosť, že uvažovanie o dejinách je historicky prítomné vo viacerých oblastiach duchovnej kultúry. Niet pochybností o tom, že postupne sa stalo súčasťou nielen filozofického, náboženského a politického myslenia, ale tiež relevantnou témou interdisciplinárneho výskumu.

Filozofovaniu o dejinách sa – vo svojej knihe *Úvod do filozofie dejín* – venuje aj Rudolf Dupkala.¹ Okrem iného tu vychádza z predpokladu, že: „*človek je bytosť časová, má predstavu o čase, žije v čase a s ohľadom na čas a z tohto hľadiska je aj bytosťou dejinnou...*“ (s. 11). Napokon času podlieha aj samotná recenzovaná kniha. Od roku 1998 – keď vyšlo jej prvé vydanie – uplynulo už relatívne veľa času. Kniha sa počas tohto obdobia stala súčasťou učebných osnov študijných programov *filozofia*, *história* i *politológia*. Bola viackrát citovaná a taktiež recenzovaná.² V poradí tretie jej vydanie vyšlo minulý rok a je prepracované, doplnené a rozšírené.³ Autor zvolil pre obal tretieho vydania skutočne originálny motív – mýtickú bohyňu Mnemosyne ako personifikáciu (aj historickej) pamäte. Odpoveď na otázku, prečo autor zvolil práve tento motív, dostáva čitateľ hneď v úvode k tretiemu vydaniu:

„*Perspektívnu a svojho druhu aj „intelektuálnu zodpovednosť“ si filozofia dejín zachováva iba vtedy, keď je kritickou reflexiou minulého myslenia, diania, keď je takpovediac kritikou historického rozumu ľudstva a zároveň kritickou analýzou obsahu Pamäti, ktorá ako mýtická Mnemosyne, už od čias Hesioda, umožňuje transcendovať hranice medzi minulosťou a prítomnosťou...*“ (s. 8).

Autor upozorňuje, že filozofia dejín je vôbec jednou z najproblematickejších filozofických aj historiografických subdisciplín. Úlohou knihy je stručné a hutné predstavenie rozličných va-

¹ Rudolf Dupkala je autorom viacerých vedeckých monografií z oblasti dejín filozofického, etického a politického myslenia. Na ilustráciu možno uviesť: *Reflexie európskej filozofie na Slovensku* (2001), *O mesianizme. Filozofické reflexie* (2008), *Next Europe in the Context of Immigration* (2017), *Pohľady do dejín etického myslenia* (2020) a ďalšie.

² Vo Web of Science nachádzame hneď tri odkazy: The ethics of the researcher in relation to the past and present (Švorc, *Historický časopis*, 64/4, 2016); Philosophy of history in O. Spengler and A. J. Toynbee (Valent, *Filozofia*, 56/4, 2001) a Introduction to the philosophy of history (Contribution to the subject of „historiosophy“) (Such, *Filozofia*, 54/2, 1999).

³ O XIII. kapitole, ktorá sa venuje problematike filozofie dejín v kontextoch hermeneutiky ako „teórie interpretácie“ (s dôrazom na interpretáciu historických udalostí a javov).

riantov filozofií dejín a ich – v našej odbornej spisbe – ojedinelá a originálna klasifikácia. Autor pracoval s analýzou pramenných textov a dôsledne uplatňoval prístup pluralizmu interpretácií. Cieľom jeho reflexií danej témy je sui generis „rehabilitácia“ filozofie dejín ako interdisciplinárne zameranej koncepcie, ktorá – povedané s Jánom Patočkom – „*stojí před námi jako naléhavý myslitelský úkol*“. Kniha je unikátna tiež v tom, že filozoficky najvýznamnejšie európske koncepcie dejín prezentuje v kontexte s ich slovenskými invariantmi, ktorých autormi boli J. Kollár, P. J. Šafárik a E. Štúr.

Kniha sa člení na trinásť kapitol. Jej symbolické „entrée“ predstavuje úvodná kapitola nazvaná: „*Filozofia dejín*“ ako *filozofický a historiografický problém*. Autor sa stotožňuje s tvrdením K. Liesmanna a G. Zenateho, podľa ktorých existujú dva prístupy k chápaniu filozofie dejín: jeden charakterizuje *vedecká teória historických vied*, druhý *špecifický spôsob interpretácie historického vedenia* (s. 19). Autor sa zjavne prikláňa k druhej alternatíve. Jednotlivé filozofie dejín člení do nasledujúcich kategórií: *substančné – nesubstančné, finitistické – infinitistické, analytické – metafyzické, teistické – svetské, optimistické – pesimistické, lineárne – cyklické, sociálno-ekonomické a naturalisticko-biologické, ascendentné – descendentné* atď. V tejto súvislosti uvádza aj Popperovo delenie jednotlivých koncepcií filozofie dejín na *historicistické* a *ahistoricistické*. Pripomína však aj odkaz Popperových kritikov (Carr, White... a ďalší), podľa ktorých termínom historicizmus Popper paušálne odmieta jednotlivé koncepcie filozofie dejín a symbolicky ich „odkladá“ do komory na haraburdie (s. 24). Dupkala uvádza tiež iniciatívu M. Eliadeho, vyústením ktorej má byť špecifická apológia kresťansko-teistickej podoby historicizmu.

Po úvodnej kapitole, v ktorej autor predstavil rozličné úskalia späť so zdôvodňovaním legitimacy samotného termínu „filozofia dejín“ – *sprevádza čitateľa* postupne celými dejinami filozofovania o dejinách. Logicky začína obdobím antiky a stredoveku (s. 29), v ktorom precízne analyzuje náznaky uvažovania o dejinách najmä u Platóna⁴ a sv. Augustína.⁵ Následne vyzdvihuje Machiavelliho prehodenie stredovekého chápania dejín a úsilie G. B. Vica prezentovať „*základy novej vedy o spoločnej prirodzenosti národov*“ v prísne historickom kontexte (s. 40). Zdôrazňuje, že Machiavelli pochybuje o ovládaní dejín iba osudom a Bohom (človek má možnosť meniť dejiny) a že Giambattista Vico vytvoril „prvú metódu“ filozofie dejín, podľa ktorej sú tri etapy dejín (*božský, hrdinský a ľudský vek*) viazané na tri druhy prirodzenosti, tri druhy prirodzeného práva národov a tri druhy vlád (*teokratické, aristokratické, ľudovlády*).

Následne autor venuje pozornosť obdobiu osvietenstva (s. 51), ktoré prinieslo predstavu historického procesu viazaného na ideu pokroku. Historický proces ako pokrok, seba-oslobodenie sa človeka prostredníctvom rozumu, resp. dejiny ako pokrok ľudského ducha – to sú základné črty osvietenských predstáv o filozofii dejín, na ktorých stavajú svoje koncepcie Voltaire (*filozofia dejín ako úsilie o odhaľovanie, vysvetľovanie a zdôvodňovanie zmyslu dejín*) i Condorcet (*tematizácia periodizácie dejín a vízie budúcnosti slobodných občanov*)... atď. V danom kontexte Dupkala upozorňuje, že termín „filozofia dejín“ (*philosophie de l'histoire*) použil Voltaire, v liste *madame du Chatelet* (zo 4. marca r. 1765) v spojitosti s myšlienkovou reflexiou dejín.

⁴ Zlatý vek, ideálny štát, antické uvažovanie o čase, koncepcia večného návratu...

⁵ Teisticko-filozofická koncepcia dejín; počiatok dejín v stvorení; historický zápas antagonistických síl v Božom štáte a diablovej ríši; nastolenie večného božieho poriadku...

Taktiež zdôrazňuje, že osvietená koncepcia dejín bola kreovaná v protiklade k náboženskému chápaniu dejín, ktoré dobovo reprezentoval náboženský historik J. B. Bossuet.

Ďalšie kapitoly autor venuje nielen nemeckým mysliteľom Herderovi (s. 64) a Hegelovi (s. 78), ale aj ohlasom ich tvorby vo filozoficko-dejinných koncepciách na Slovensku (práve v tomto momente sa kniha stáva mimoriadne prínosnou aj pre širší okruh čitateľov).

V recenzovanej knihe sa v tejto súvislosti zdôrazňuje, že človek, spoločnosť a národ sú základnými ingredienciami filozofie dejín u Herdera. Národ je podľa Herdera dejinotvorný subjekt. Dejiny ľudstva tvoria národy, ktoré sa vo svojej humanizačnej misii *striedajú* „na javisku dejín“. Pripomínáme, že práve táto idea mala významný vplyv na Jána Kollára (všeslovenská vzájomnosť) a Pavla Jozefa Šafárika (proces humanizácie).

Zrejme je nepredstaviteľné napísať knihu o filozofii dejín a nezmienit' sa v nej o konkrétnej koncepcii filozofie dejín G. W. F. Hegela. Dupkala hneď v úvode k príslušnej časti (kapitole) svojej práce pripomína fundamentálnu tézu Hegelovho chápania dejín, že *svetový duch* je subjektom dejín a že podstatou ducha je *sloboda*. Autor vyzdvihuje Hegelovu diferenciáciu skúmania dejín (*bezprostredné dejepisectvo, reflexívne dejepisectvo, filozofické dejepisectvo*). V Hegelovom „projekte“ zdôrazňuje význam filozofického dejepisectva, podľa ktorého dejiny predstavujú proces napredovania k uvedomovaniu si slobody na úrovni štyroch svetov (svet orientálny, grécky, rímsky a germánsky). Dupkala tiež upozorňuje na to, že Hegel nepovažoval dobový „pruský štát“ za ukončenie procesu napredovania k slobode, ako to tvrdil Popper. Hegel – podľa nášho autora – totiž nebudoval svoju filozofiu dejín na panovníckej moci, ale na princípoch dialektického rozumu... atď. Kapitola o Hegelovi je funkčne rozšírená o „filozofiu dejín“ Ľudovíta Štúra.

Tak ako v knihe o filozofii dejín nemôže chýbať Hegel, nemal by v nej – podľa autora – chýbať ani Karol Marx, resp. taktiež jeho dlhoročný spolupracovník Friedrich Engels. V danom kontexte cituje stanovisko Konrada Liessmana a Gerharda Zenatyho, z ktorého vyplýva, že „*dodnes politicky najvplyvnejšia filozofia dejín bola navrhnutá Karolom Marxom*“ (s. 92). Pozoruhodná je aj Dupkalova interpretácia, v ktorej sa zameriava na Engelsov citát (reagujúci na ekonomických deterministov), v ktorom Engels vylučuje, že by spolu s Marxom tvrdili, že iba ekonomický moment je v dejinách určujúci... že „neuznávali“ tiež vplyv politických, filozofických, právnych, náboženských a ďalších faktorov. V tomto zmysle Dupkala nepochybne „otvára“ možnosti aj pre iné interpretácie Marxovej a Engelsovej filozofie dejín v porovnaní s tými, ktoré boli prezentované (a „vyžadované“) oficiálnou ideológiou marxizmu-leninizmu. Zároveň však autor nezabúda ani na Marxovu a Engelsovú periodizáciu dejín a historických typov spoločensko-ekonomických formácií od prvotnopospolnej spoločnosti cez otrokársku, feudálnu, buržoáznu až po budúcu (hypotetickú) komunistickú spoločnosť. V závere k tejto kapitole konštatuje, že „možno diskutovať o tom, či je Marxova a Engelsova filozofia dejín len synonymom tzv. *historického materializmu* (najmä jeho neskoršej *marxisticko-leninskej* verzie – pozn. autor) alebo *historický materializmus* je len jednou z jej „*eventuálnych interpretácií*“ (s. 102).

Exkurz do filozofie dejín – v recenzovanej knihe – pokračuje Augustom Comtom⁶ a Friedri-

⁶ Analyzuje tu miesto histórie v systéme pozitívnych vied, tri štádiá duchovného vývinu ľudstva; jednotná spoločná mienka ľudí ako garancia pokroku; dejinný vývoj podmienený predstavami o svete; pokrok v mantineloch sociálneho poriadku.

chom Nietzsche (s. 103),⁷ novokantovcami (s. 120),⁸ eschatologickým variantom filozofie dejín v tvorbe N. Berďajeva (s. 132),⁹ skúmaním dejín u Arnolda Toynbee (s. 143),¹⁰ filozofiou recentizmu J. Baňku¹¹ a napokon autor knihu uzatvára doplnenou kapitolou o filozofii dejín v zrkadle hermeneutiky (s. 175).¹²

V závere knihy – konkrétne v jej rozsiahlom doslove s politologickým presahom – sa autor venuje problému konca dejín, pričom polemizuje s koncepciou Francisa Fukuyamu, ktorú konfrontuje s odlišnou interpretáciou Kanta a Hegela, konfliktom civilizácii podľa Samuela Huntingtona, Derridom a Stuartom Simom. Škoda je, že autor neaktualizoval štúdiu o nové postoje Fukuyamu (sám Fukuyama totiž neskôr prehodnotil vlastnú koncepciu¹³). Dupkala v závere doslovu konštatuje, že „koniec dejín, nehrozí ani v prípade, ak by sa neoliberalizmus stal civilizácie dominantným ideovo-politickým fenoménom na celom svete“ (s. 222). Budúcnosť zostáva podľa Dupkalu „otvorená“ a „otvorenými“ zostávajú aj možnosti jej teoretických reflexií v podobe jednotlivých koncepcií filozofie dejín.

Kniha Rudolfa Dupkalu je písaná prehľadne, jasne, stručne, zrozumiteľne, čo je vzhľadom na pomerne pestrý zoznam autorov a koncepcií mimoriadne náročne. Tým sa zvyšuje relevantnosť knihy nielen pre vyučovací proces, ale aj ako ďalší impulz na bádanie na poli filozofie dejín pre mladých filozofov a politológov, ktorí sa rozhodnú bližšie zaoberať práve touto rozporuplnou a komplikovanou filozofickou subdisciplínou.

Lukáš Perný

⁷ Voluntaristický variant filozofie dejín zahŕňa: tézu o histórii slúžiacej pre život s neustálym kritickým prehodnocovaním; orientáciu na prítomnosť; ideu večného návratu; koncepcia nadčloveka... atď.

⁸ Dupkala tu rozoberá koncepcie novokantovcov Rickerta, Windelbanda (kapitolu uvádza vplyvom Diltheya).

⁹ Hlavným motívom tejto časti práce je analýza pojmu dejinnosti v kontexte mesianizmu. Autor problematizuje tiež tri obdobia v pláne prozreteľnosti (*kozmicke, historické, metahistorické*) a otázku konca dejín.

¹⁰ Jadrom jeho úvah je v tomto prípade filozofická reflexia Toynbeeho koncepcie civilizácií. Dupkala tu nachádza optimistickú víziu prekonania zániku civilizácie v civilizácii západnej. Pripomína tiež Toynbeeho kritikov, ktorí jeho koncepciu odmietli ako iracionalistickú a mytologickú.

¹¹ Akcentuje tu Baňkove zameranie sa na „čas prítomný“ (*teraznosť*), lebo človek žije aktuálne iba „tu a teraz“. Dupkala komparuje Baňkovu koncepciu recentizmu aj s Herderom, Hegelom a Marxom a uvádza tiež autorove postoje k týmto osobnostiam. Predložená kapitola je rozhodne zaujímavým spštením a obohatením celej knihy o úplne odlišné chápanie časopriestoru v kontexte filozofie dejín.

¹² Záverečná kapitola podrobne analyzuje otázky filozofickej hermeneutiky ako „vykladačského umenia“ vo vzťahu k filozofii dejín. Jadrom príspevku je otázka vymedzenia „filozofických interpretácií“ a otázka „porozumenia“ v histórii (a vo vzťahu k histórii), pričom autor načrie až do vôd antickej filozofie či biblickej hermeneutiky, a tiež k Schleiermacherovi, Diltheyovi a napokon ku Gadamerovej hermeneutike ako umeniu interpretácie. Ide o filozoficky najnáročnejší a najrozsiahlejší text.

¹³ „To, čo som vtedy povedal (1992), je, že jedným z problémov s modernou demokraciou je to, že poskytuje mier a prosperitu, ale ľudia chcú viac než to. Liberálna demokracia sa ani nesnaží definovať, čo je dobrý život. Necháva to na jednotlivcov, ktorí sa cítia odcudzení, nevidia zmysel, a preto sa združujú do skupín podľa identity, ktorá im dáva pocit solidarity“ (Fukuyama, *Identity: The Demand for Dignity and the Politics of Resentment*, Farrar, Straus and Giroux, 2018).